

5. KRITIČKI OSVRT NA DOPRINOS ISTRAŽIVANJU BUNJEVAČKE ETNOGENEZE SRPSKOG ETNOLOGA JOVANA ERDELJANOVIĆA

Jedna od tema koja je zaokupljala mnoge znanstvenike, koji su u svom radu razmatrali pitanja bunjevačke tradicijske baštine, bilo je pitanje etnogeneze Bunjevaca. Pritom su posebnu pozornost usmjeravali prema njihovom etničkom nazivu, pa su mnogi autori pokušavali utvrditi podrijetlo samoga naziva. Ponekad su se u tim pokušajima brkali pojmovi pa se pitanje etnogeneze miješalo s pitanjem narodne pripadnosti Bunjevaca. Ponekad se to činilo iz neznanja, a ponekad namjerno da bi se zamutilo pitanje pripadnosti Bunjevaca hrvatskome narodu. Tim se pitanjima neću posebno baviti. Trebalo bi napisati posebnu studiju da se sva mišljenja prikuppe, prikažu i da se konačno riješi pitanje podrijetla toga naziva. Noviji radovi koji se dotiču tog pitanja ne predlažu nova rješenja, već njihovi autori samo nižu različite prethodne interpretacije i mišljenja, te se priklanjaju nekom od njih, za koje smatraju da je najvjerojatnije. Bilo je pokušaja da se neka od njih i potkrijepe, ali konačan odgovor na to pitanje još se ne nazire (Sekulić 1991:16-29; Pavelić 1991: 75-83).¹ Mnogi od ranijih pokušaja objašnjenja podrijetla etnika Bunjevac nisu bili utemeljeni na činjenicama. U svakom slučaju nisu se zasnivali na dovoljno čvrstoj i uvjerljivoj osnovi, već se uglavnom promišljalo tko su, što su i odakle su Bunjevci.

Jedina studija koja se tim pitanjem obuhvatno bavila jest knjiga srpskog etnologa Jovana Erdeljanovića *O poreklu Bunjevaca*. Ovaj je autor pri proučavanju podrijetla Bunjevaca i srodnosti njihovih triju ogranaka obratio pozornost na više činitelja, a to su: povijesni podaci, jezične osobine, predaje o podrijetlu, prezimena bunjevačkih rodova i pojedini važniji bunjevački običaji. Na taj način tom se problematikom nije bavio niti jedan autor sve do naših dana. Već bi sama ta činjenica bila dovoljna da se njegovoj studiji posveti više pozornosti. Više je razloga zbog kojih to djelo treba posebno vrednovati. Mnogi kasniji autori koji su ocjenjivali Erdeljanovićevu knjigu s jedne su je strane samo hvalili, bez kritičkog osvrta na bilo koju od njegovih postavki, a s druge strane, drugi su pisci isticali samo njegove neprihvatljive zaključke i pritom zanemarivali ukupne rezultate njegovih istraživanja. Stoga je Erdeljanovićevo djelo potrebno u cjelini sagledati i ocijeniti. Od etnologa je jedino Mario Petrić pravilno procijenio dobre strane ovoga djela, istaknuo rezultate koji su prihvatljivi i korisni, ali i ukazao na one koji to nisu (Petrić 1966:87-88). Na to pitanje ponovno ću se vratiti u kasnijem kritičkom procjenjivanju ukupnog Erdeljanovićeve doprinosa proučavanju

¹ Kritički osvrt na neke od tih pokušaja vidi u: Andrić 1994:228-230.

etnogeneze Bunjevaca. Kako i sam naslov knjige sugerira, Erdeljanović je pristupio istraživanju s ciljem proučavanja podrijetla Bunjevaca. Prije samog kritičkog prikaza knjige valja odmah upozoriti na njezinu kontroverznost, a ona poglavito proizlazi iz nesklada između ispravnog metodičkog pristupa problemu prošlosti bunjevačkih ogranaka i neadekvatno i tendenciozno postavljenog cilja istraživanja. Većina je rezultata do kojih je pritom došao na osnovi raznovrsnih etnoloških i drugih podataka utemeljena i potkrijepljena. Što se njegovih povijesnih istraživanja tiče, mišljenja sam da bi o tome prosudbu ipak trebali dati sami povjesničari. Jedan od njegovih zaključaka neutemeljen je i neprihvatljiv jer niti etnološka analiza građe, koja mu prethodi i na kojoj se dobrim dijelom temelji, takav zaključak ne potkrepljuje. A Erdeljanović je u prvom redu bio etnolog. Prema tome, može se pretpostaviti da je taj zaključak bio unaprijed zadan i da su provedena etnološka istraživanja imala kao cilj njegovu potvrdu. Premda ona to nisu pokazala, Erdeljanović svoj zaključak o Bunjencima kao Srbima katoličke vjere ipak iznosi kao da prethodno analizirani podaci doista daju osnovu za takav zaključak. O tome i drugim Erdeljanovićevim zaključcima još će kasnije biti riječi.

Pri procjeni ukupnog Erdeljanovićeva doprinosa proučavanju podrijetla Bunjevaca valja dobro razlučiti njegovu etnološku građu i klasifikaciju te građe od znanstvenoga dijela, odnosno od onoga dijela u kojemu iznosi zaključke koji bi trebali proizlaziti na osnovi prethodnog analitičkog postupka. Prvo ću se osvrnuti na etnološku građu. Jednim dijelom on koristi tada postojeću objavljenu građu, a dijelom i vlastite podatke ili podatke svojih povjerenika za pojedina područja. Poglavlje u kojemu Erdeljanović iznosi etnološku građu naslovljeno je: *Glavni običaji bunjevački*, a razmatraju se božićni i svadbeni običaji, slava (krsno ime), žetveni običaji, običaj kraljica i divan. Budući da u svojim istraživanjima bunjevačke tradicijske baštine većinom polazim od svadbenih običaja, ocjena njegovoga načina klasifikacije podataka će u prvome redu polaziti od tih pojava, premda je njegov pristup i pri obradi ostalih tema isti. O Erdeljanovićevu djelu već je dijelom bilo riječi u mojim ranijim istraživanjima (Černelić 1991). Neke od tih procjena treba ponoviti i dopuniti.

Poput većine autora koji su pisali o svadbenim običajima podunavskih Bunjevaca, i Erdeljanović samo rekapitulira i sažima ranije objavljenu građu o njihovim svadbenim običajima, bez posebnog kritičkog osvrta. Erdeljanović uopćeno kaže da se opisi običaja bačkih i subotičkih Bunjevaca ne slažu potpuno te da osobito odstupa Száricsev opis, čemu je, prema njemu, uzrok veća starina opisanih običaja. Takva ocjena je površna i sasvim uopćena jer Erdeljanović ne uočava (ili tome ne pridaje važnost) da su raniji autori zapravo uopćavali građu za sve bačke Bunjevce na osnovi opisa subotičkih svadbenih običaja. I sam se tom građom služi, uz rijetko iznošenje pojedinosti iz drugih mjesta (Sombor i Bajmok). Na taj način, ni njegova inače dosta oskudna građa uglavnom ne može poslužiti kao izvor novih podataka jer smo iste već našli i u radovima starijih pisaca. Erdeljanović je, kao stručnjak etnolog, trebao na te činjenice barem upozoriti, ako već sam nije smatrao da bi te podatke bilo potrebno provjeriti terenskim ispitivanjima te prikupiti građu i iz drugih bunjevačkih naselja u Bačkoj. Na taj način postupa poput ranijih autora, koji su prenosili i preuzimali podatke jedni

od drugih. Za razliku od Erdeljanovića, oni su sve podatke iznosili kao da su ih sami prikupili jer nisu upućivali na iste ili različite podatke drugih autora koji su o istoj temi ranije pisali. Dakle, Erdeljanović kao etnolog po struci nije se trebao osloniti samo na uopćene podatke prethodnih autora i na podatke o samo subotičkim svadbenim običajima, bez njihove prethodne kritičke ocjene. Osim toga, morao je terenskim ispitivanjem obuhvatiti barem dio drugih naselja bačkih Bunjevaca. Nešto oskudnih podataka koje iznosi za Sombor i Bajmok jedva je vrijedno spomena (ibid. 16-19).

Erdeljanovićeva građa koja se odnosi na primorsko-ličke Bunjevce važan je izvor podataka, ponajprije zbog toga što je objavljene građe za to područje u to vrijeme bilo veoma malo. Nažalost, ni kasnije situacija nije bila bolja. Tu građu on izlaže prema vlastitim terenskim ispitivanjima u južnom dijelu Like, u Gračacu i Štikadi, te prema podacima svojih suradnika iz područja između Gospića i Lovinca, Velebitskog podgorja, sjevernijih dijelova Like, Otočkog kotara (općina Vrhovine), Ličkog Cerja i okolice Brinja. Pritom uzima u obzir podatke koji se tiču i Bunjevaca i pravoslavnog stanovništva navedenih dijelova Like i Primorja. Većina tih područja nije baš gusto naseljena Bunjencima, dok su, pak, druga takva područja izostavljena. Erdeljanović, dakle, nije obuhvatio običaje šireg područja Like i Primorja u kojem obitavaju Bunjevci ovoga ogranka. U prikazu same građe uglavnom ne pravi razliku između srpskih i bunjevačkih običaja. Osnovna mana njegova prikaza je ta što sve iznesene činjenice pripisuje primorsko-ličkim Bunjencima. Pritom daje opći pregled svadbenih običaja koji se odnosi na područje koje je samo dijelom bunjevačko. Stoga Erdeljanović nepravilno, ili je možda bolje reći preuopćeno, koristi pojam primorsko-lički Bunjevci. Također, ne ističe činjenicu da uz Bunjevce i pravoslavno srpsko stanovništvo, čije običaje uspoređuje s bunjevačkim, na tim područjima živi i drugo hrvatsko stanovništvo različitog podrijetla. Zašto njihove običaje ne uspoređuje s bunjevačkim? U prikazu građe Erdeljanović je površan, zanemaruje etničke razlike razmatranih krajeva i svodi ih na zajednički nazivnik. Zanimljivo je da u svojim prethodnim razmatranjima prema tim pitanjima ima različit odnos. Tako, primjerice, kada razmatra govor svih bunjevačkih ograna, ističe da *se strogo naučno uzevši ne može istina govoriti o nekom "bunjevačkom" govoru kao jednostavnoj celini, ali se on ipak ima smatrati kao govorna grupa kojoj su mnoge osobine zajedničke i koja je ujedno deo šire jezične zajednice* (Erdeljanović 1930:257). Jesu li iste jezične osobine kod svih skupina o čijim običajima na ovom području donosi podatke? Erdeljanović također pravilno pristupa načinu sistematiziranja i prikaza građe te naglašava: *Pošto bi nas poređenje svekolikog života i običaja Bunjevaca i suviše daleko odvelo - a ono za pitanje o njihovom poreklu nije ni potrebno - ograničićemo se ovde samo na one običaje i pojave, koji su najbolje proučeni, a ujedno i vrlo karakteristični* (ibid. 184). Navedeni citati pokazuju da Erdeljanović ima dobra polazišta, međutim, pri iznošenju građe i njezinoj analizi on ih se ne pridržava u potpunosti. On govori o svadbenim običajima primorsko-ličkih Bunjevaca, a pritom ih jasno ne razlikuje od običaja ostalog hrvatskog i srpskog stanovništva ovih krajeva. Sve prikazane običaje Erdeljanović bez ikakvih ograda ubraja u bunjevačke, premda su neki od njih općeg karaktera i raširenja, pa i na ovome užem području mogu biti zajednički Bunjencima i ostalom stanovništvu. Erdeljanović potpuno zanemaruje svoja

upravo citirana polazišta i ne pravi razliku između specifičnih, posebnih i karakterističnih elemenata u svadbenim običajima Bunjevaca te općih i šire poznatih elemenata u svadbenim običajima uopće. Ova druga vrsta podataka ne može se smatrati relevantnom za uspoređivanje i utvrđivanje zajedničkog podrijetla svih bunjevačkih ograna (Černelić 1991:19-20).

Isto tako nije jasno zašto Erdeljanović u razmatranje pitanja podrijetla Bunjevaca nije uvrstio i područje Gorskog kotara, budući da ima povijesnih potvrda o njihovim višekratnim seobama u Lič (Pavičić 1966:314, 343-354, i dr.). U Gorskom kotaru ima također potvrda o postojanju bunjevačkih prezimena u prošlosti, a dijelom i u sadašnjosti (osobito u mjestima Lič, Mrkopalj, Delnice, Fužine, Ravna Gora i Čabar) (Burić 1983:67-367). Ta su saznanja o Gorskom kotaru objavljena u kasnijem razdoblju, no autori podatke crpe iz starijih izvora, koji su i Erdeljanoviću mogli biti dostupni. I sam zapravo spominje te seobe, no u prikazu građe zanemaruje to područje.

Kada govori o dalmatinskim Bunjencima, Erdeljanović očitopodrazumijeva katoličko stanovništvo sjeverne i srednje Dalmacije uopće, jer i njegova terenska ispitivanja obuhvaćaju neke lokalitete Bukovice, Ravnih kotara, Kninske, Vrličke i Imotske krajine u kojima Bunjevci žive uz pravoslavno stanovništvo koje je Erdeljanović također obuhvatio u svojim istraživanjima. U prikazu Fortisova i Lovrićeva djela uočava se da on izjednačava Bunjevce s katoličkim Morlacima čije običaje ti pisci opisuju, a odnose se na područja koja su, po Erdeljanoviću, bunjevačka. Fortisov opis odnosi se na sjevernu i srednju Dalmaciju, osobito na Kotare, okolicu Knina i Sinja, dok Lovrić sam ističe da se njegovi podaci vežu uz kraj počevši od izvora Cetine do Trilja. Iz ovih se podataka može izvesti zaključak da Erdeljanović smatra da je cjelokupno područje sjeverne i srednje Dalmacije nastanjeno Bunjencima, čije je ime po njemu sinonim za katoličko stanovništvo, a osim toga i za negdašnje stanovništvo tih krajeva, iz vremena Lovrića i Fortisa. Nema sumnje da su ta dva starija izvora za naša razmatranja osobito dragocjena jer u njima nalazimo brojne zajedničke elemente s ostalim bunjevačkim ograncima (Fortis 1984; Lovrić 1948). Međutim, Erdeljanovićovo izjednačavanje katoličkih Morlaka s Bunjencima (a to bi značilo da je riječ o stanovništvu jedinstvenog etničkog sastava i podrijetla i to u dužem vremenskom razdoblju) nije dovoljno argumentirano. Erdeljanović zanemaruje brojne seobe na tom prostoru, o kojima i sam donosi podatke. Takvo stajalište je u isto vrijeme u neskladu s nekim od njegovih konstatacija o sastavu dalmatinskog stanovništva: *Pokazano doseljavanje, smenjivanje i delimično mešanje starog stanovništva s novim daju nam dovoljno objašnjenja za sve pojave u etničkim prilikama i za sve razlike u etničkim osobinama današnjeg dalmatinskog stanovništva: kako u njegovu jeziku tako i u celokupnom životu i običajima* (Erdeljanović 1930: 53). Na osnovi bunjevačkih prezimena, pak, tvrdi da se najveći broj karakterističnih i rijetkih prezimena nalazi u *poširoj oblasti s obe strane Dinare između Jadranskog Mora s jedne i reke Neretve i Vrbasa s druge strane*, da bi na kraju svoje knjige kao jedan od zaključaka naveo: *Da su preci svih Bunjevaca bili većim delom iseljenici iz zapadne Bosne i zapadne Hercegovine i iz susednih krajeva srednje Bosne i donje Hercegovine, koji su se kao ogranci od tamošnjeh rodova našeg naroda obe vere preseljavali u Dalmaciju počevši još od 13. veka, ali poglavito od vremena turskog osvajanja Dalmacije (1511-1533. godi-*

ne) (ibid. 182, 393-394). U svojem prikazu građe Erdeljanović je uzeo u obzir samo područje sjeverne i srednje Dalmacije, bez dijelova Bosne i Hercegovine iz kojih su prema njegovom zaključku Bunjevci potekli. To je jedna od važnijih zamjerki, budući da mu je cilj utvrditi podrijetlo bunjevačkih skupina. Ne može se pritom zanemariti područje koje i sam autor drži njihovim mogućim ishodištem. U odnosu na etničko određenje Bunjevaca Erdeljanović nije dosljedan ni u svojim razmatranjima svadbenih običaja ni drugih etnoloških tema kada zajedničke elemente sveukupnog stanovništva dalmatinskog zaleđa proglašava bunjevačkim. Zašto to čini postaje jasnije tek kasnije kada u svojim završnim razmatranjima pokušava dokazati da je sav taj prostor uslijed raseljavanja Hrvata čakavaca novim doseljavanjima postao etničko srpski. To što su ti doseljenici većinom katolici objašnjava njihovim kasnijim pokatoličavanjem. No, taj aspekt njegova djela kasnije ćemo podrobnije kritički razmotriti. Pri tom etničkom zamućivanju toga područja u svojoj etnološkoj analizi ponovno (kao što je to bio slučaj s primorsko-ličkim Bunjivcima) ne vodi računa o razlici između općih i specifičnih kulturnih elemenata, što je neophodno ako se uz pomoć etnološke znanosti želi ući u trag podrijetlu jedne etničke skupine. Osim toga, zanemario je društveno-gospodarske, kulturne i etničke promjene na području koje je u prošlosti u znatnoj mjeri bilo izloženo takvim procesima (Černelić 1991:20-21). Šire dalmatinsko-dinarsko područje upravo je onaj prostor u kojem se u takvim okolnostima oblikovala etnička skupina bunjevačkih Hrvata. Tim više, područje Bosne i Hercegovine, barem one njegove dijelove iz kojih je bilo preseljavanja u Dalmaciju i iz nje, o kojima uostalom i sam Erdeljanović donosi podatke, ne bi se smjelo izostaviti pri etnološkom istraživanju ove vrste.

Ako se procjenjuje Erdeljanovićev ukupan doprinos, treba reći da je u osnovi njegovo proučavanje podrijetla i srodnosti triju bunjevačkih ogranaka pravilno postavljeno i dijelom pravilno provedeno. Već i naprijed izneseni podaci pokazuju da je povremeno dolazilo do razmimoilaženja između tih postavki i njihove provedbe. Pokušat ću nadalje utvrditi što je tome uzrok. Prije toga treba se osvrnuti na jedan raniji prilog Marija Petrića u kojem autor između ostalog daje kraću ocjenu ovoga djela. U svom prilogu Petrić dopunjava Erdeljanovićeve podatke o prezimenima s bosanske strane Dinare – iz Livanjskog i Duvanjskog polja, iz Rame, Kupresa i zapadnih dijelova Hercegovine, te time potkrepljuje njegovu tvrdnju da prvobitnu postojbinu većine bunjevačkih rodova treba tražiti u zapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini. Erdeljanović je to pravilno pretpostavio koristeći se u prvom redu povijesnim podacima, ali ne i istraživanjem prezimena bunjevačkih rodova, koje bi tu pretpostavku moglo potkrijepiti. Petrić sažima rezultate Erdeljanovićevih istraživanja i ocjenjuje njegov doprinos ovom pitanju. Premda ću pritom ponoviti neke od naprijed spomenutih pojedinosti, najbolje je citirati Petrićev osvrt u cjelini:

Etnička prošlost Bunjevaca, odnosno bunjevačkih grupa, bila je predmet ispitivanja velikog broja istraživača, čiji rezultati, kako o ishodištu i vremenu doseljavanja tako i o porijeklu samoga imena, nisu dali prihvatljive odgovore i rješenja ovoga dosta značajnog pitanja naše kulturne historije. Najobuhvatnije i metodski najspravnije prišao je ovom problemu Jovan Erdeljanović, koji je na temelju historijskih izvora, narodnog govora,

patronimike, narodne tradicije i običaja dao iscrpnu studiju poznatu pod naslovom: "O poreklu Bunjevaca". Rezultati Erdeljanovićevih ispitivanja svode se uglavnom na slijedeće: da su sve tri grupe našeg naroda, koje se označavaju ili nazivaju Bunjevcima, odnosno Bunijevcima - dalmatinska, primorsko-lička i podunavska - u osnovi nesumnjivo zajedničkog porijekla. Nadalje, da su primorsko-lički i podunavski Bunjevci porijeklom od dalmatinskih Bunjevaca; da su preci primorsko-ličkih i podunavskih Bunjevaca u masi (kao srazmjerno velike narodne grupe iselili iz Dalmacije u vremenu oko 1622. godine; da su preci svih Bunjevaca najvećim dijelom iseljenici iz zapadne Bosne i zapadne Hercegovine, koji su se kao ogranci od tamošnjih rodova našeg naroda obiju vjera preseljavali u Dalmaciju počevši još od 13. vijeka, ali poglavito od vremena turskog osvojenja Dalmacije (1511-1533); da se svaka od ove tri grupe Bunjevaca kasnije, od 1622. godine do danas, miješala i sa drugim etničkim elementima našeg naroda i uslijed toga dobila i dosta novih osobina i običaja, i, konačno da je naziv Bunjevci ("bunjevci") postao u Dalmaciji, a morao je postati u vijekovima između 13. i 17. Dali su ga tamošnji pravoslavni Srbi svojim katoličkim sunarodnjacima iz podsmijeha zbog nerazumljivog jezika na kome se kod njih čitaju molitve i služba božja, a njih su, opet, ti njihovi katolički sunarodnjaci nazvali iz podsmijeha "rkaćima" (zbog njihove "grčke" vjere).

I dalje: *Analizirajući kritički radove prethodnika, Erdeljanović je izvršio sistematsku klasifikaciju cjelokupne građe do koje su već bili došli drugi, a sam je prikupio obilje podataka, naročito historijskih i etnoloških. Na taj način i rezultati do kojih je došao u svojoj studiji umnogome su prihvatljivi i bliži pravoj naučnoj istini. Dakako, neke pojedinosti u njegovome radu neće moći izdržati strožu kritiku i one će zahtijevati reviziju i dalja istraživanja u cilju potpunijeg objašnjenja ovog problema. To se na prvom mjestu odnosi na tumačenje nastanka imena Bunjevac - koje izvodi od glagola "bunjati", u značenju - nerazumljivo govoriti - kojim su se poslužili pravoslavni, da označe porugljivim prizvukom nerazumljivu službu božju katolika na latinskom jeziku i to u 13. - 17. vijeku u Dalmaciji. U pogledu vremena nastanka imena Bunjevac njegova bi pretpostavka odgovarala, ali glagol "bunjati" u tom obliku i značenju nije dosad uopće utvrđen nego suponiran. Isto tako, ne može se primiti ni Erdeljanovićeva tvrdnja, da je svatovsko zvanje - "staćel", "staćeo", "staćil" - neki bunjevački specifikum, jer je poznato da su to zvanje poznavali i gradišćanski Hrvati i prije 16. vijeka. Međutim, ove pojedinosti ni u kom slučaju ne umanjuju vrijednost njegovih zaključaka, na prvom mjestu onih o porijeklu i ishodištu bunjevačkim rodovima koje je, po našem mišljenju, s pravom lokalizirao u zapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini. Brojna, jednaka prezimena kod sve tri bunjevačke grupe, historijskim podacima utvrđena kretanja stanovništva, svima zajedničke etnografske karakteristike kao i govorne osobine, sve to, već samo po sebi, ukazuje na srodstvo i zajedničko porijeklo svih današnjih Bunjevaca (Petrić 1966:87-88).*

S procjenom M. Petrića o Erdeljanovićevu djelu možemo se u osnovi složiti. No, mora se uočiti da njegova konstatacija da neke pojedinosti u Erdeljanovićevu radu neće moći izdržati strožu kritiku nije do kraja konkretizirana. U osvrtu na Erdeljanovićeve zaključke Petrić je izostavio jedan od zaključaka: 5. *Da se u ovim istoriskim izvorima i kod svih pisaca iz prošlih vekova Bunjevci smatraju i nazivaju Srbima (odnosno imenima kojima se nazivaju ili označavaju i pravoslavni Srbi)* (Erdeljanović 1930:394).

Osim toga, uočljivo je da i u ostalim zaključcima Erdeljanović govori, primjerice, o *rodovima našeg naroda obiju vjera* ili, pak, pravoslavnim Srbima sučeljava njihove *katoličke sunarodnjake*. Njegova je, dakle, distinkcija samo vjerska, ne i etnička. Zašto je tako postupio dobro objašnjava njegov upravo citirani zaključak. Sasvim su razumljivi razlozi zbog kojih je Petrić u vremenu i sredini u kojoj je objavio svoj prilog izbjegao dati bilo kakav komentar ovakvome zaključku. To bi značilo otvoriti jedno pitanje koje je na mahove tijekom 20. stoljeća potezano i potencirano u prvom redu od srpskih historiografa, koje su oni “dokazivali” na sličan način kao i Erdeljanović, koji je svoje “dokaze” dodatno potkrijepio i etnološkim činjenicama. Izbjegla sam uostalom i sama to učiniti u svojoj knjizi, kad je klima za takve rasprave već počela bivati povoljnija (Černelić 1991). Budući da je riječ o vrlo složenoj povijesnoj problematici, njezino razmatranje zahtijevalo bi značajniju digresiju od osnovne teme kojom sam se u tom radu bavila. Cilj moje studije bio je, doduše, pokušaj približavanja odgovoru na pitanje o podrijetlu Bunjevaca (ne i njihove narodnosti, kako su to neki njezini ocjenjivači interpretirali) (Sekulić 1993). Pritom sam sasvim jasno imala na umu (i to u više navrata isticala) pitanje njihova nastanka i oblikovanja negdje na dalmatinsko-dinarskim prostorima, gdje se taj proces odvijao. Sredstva kojima sam do tih saznanja nastojala doći bila su isključivo etnološka, a to znači klasifikacijom podataka o pojedinim pojavama iz tradicijske baštine doći do etnoloških pokazatelja tih procesa, koji mogu pridonijeti rješavanju pitanja njihova podrijetla. Jednostavnije je bilo izbjeći raspravu o svim aspektima Erdeljanovićeve djela. U ovome radu posvećujem im više pozornosti, premda bi potpunu valorizaciju njegovog djela tek trebalo učiniti.

Premda je sasvim jasna razlika u značenju između izraza podrijetlo i narodna pripadnost, ta su se dva pojma nerijetko, namjerno ili iz neznanja, brkala kada se raspravljalo o Bunjevcima. Primjera ima još i danas – pojedini hrvatski znanstvenici nisu načisto oko značenja tih pojmova.² Da bi se to izbjeglo, primjerenije je koristiti izraz etnogeneza. Značenje te riječi u znanstvenim krugovima moralo bi biti jasno, premda to nije u skladu s općim trendom da se i u znanstvenom izražavanju koristi što manje stranih riječi.

Da se sagledaju korijeni i uzroci ovoga problema u potpunosti, trebalo bi napisati posebnu studiju. Mišljenja sam da to nije posao etnologa ili, barem, ne isključivo etnologa. No, kada si jedan etnolog dozvoli da ga se uplete u jednu takvu pseudo-znanstvenu mrežu, kao što je bio slučaj s Erdeljanovićem, treba na to barem upozoriti.

² Dobar primjer za to prikaz je moje knjige *Nazivi i uloge odabranih svatova u Bunjevaca* (Sekulić 1993). Teško je povjerovati da jedan znanstvenik poput autora prikaza, s toliko napisanih knjiga za sobom te priznanja koja je za taj rad dobio (nagrade, ordenje i status dopisnog člana HAZU-a), ne zna što je to “porijeklo”, a što narodna pripadnost. Ako se, pak, ne radi o neznanju, jedino je objašnjenje za takvo polazište pri ocjeni jedne knjige, koja se među ostalim bavi pitanjem etnogeneze Bunjevaca, da se radi o manipulaciji. Tim sredstvima su se tijekom ovoga stoljeća služili upravo srpski pisci, uglavnom povjesničari, i poneki etnolog, među njima i Erdeljanović, koji je svoje stručno znanje stavio u službu velikosrpske ideologije. Nije teško odgonetnuti što je pritom bio cilj srpskih znanstvenika. S kakvom svrhom i razlogom se danas manipulira brkanjem ovih dvaju pojmova u hrvatskoj znanosti, ostaje u najmanju ruku nejasno.

Dok Erdeljanović radi svoj posao etnologa, nema nekih većih zamjerki njegovu metodološkom pristupu. Kada je riječ o provedbi, tu već nije uvijek dosljedan. Već smo raspravljali o manjkavostima kojih ima i u tom dijelu njegova rada. Kada Erdeljanović raspravlja o vjeroispovijesti Bunjevaca i njihovom miješanju s drugim etničkim elementima, mijenja se i njegov pristup. Dok je svoje ranije tvrdnje zasnivao na povijesnim dokumentima i konkretnim podacima, u drugom dijelu njegove studije prevladava drukčiji "stil". Već se mogu nazrijeti promišljanja na "zadanu" temu. Erdeljanović nastoji nategnuti dokaze koji su potrebni za zaključak da su Bunjevci po narodnosti Srbi, a da im je vjera katolička. Navodim neke od primjera tih promišljanja:

Što su i podunavski Bunjevci primili za sebe i za svoj jezik nazive "Raci" i "racki" to se jedino može objasniti na taj način, da su i njih Mađari i Nemci nazivali "Racima" a njihov jezik "rackim". A to će reći, da su Bunjevci u svakom pogledu činili na Mađare i na Nemce isti utisak kao i pravoslavni Srbi, da se dakle u njihovim očima nisu od pravoslavnih Srba ničim drugim razlikovali osim svojom katoličkom verom. Pošto su i sami podunavski Bunjevci u svojoj narodnoj masi primili naziv "Raci" kao svoje opšte etničko označenje, to svedoči, da su i oni sami gledali na svoje etničko srodstvo prema pravoslavnim Srbima isto onako kao i Mađari i Nemci, tj. da su i sami smatrali sebe za "Race", dakle za Srbe, katoličke vere (Erdeljanović 1930:346-347). O tome da su podunavski Bunjevci prihvatili naziv "Raci" kao svoju opću etničku oznaku, nema niti jednog dokaza.³ A o tome kakav je dokazni materijal utisak koji su Bunjevci ostavili na Nijemce i Mađare, zaista je izlišno raspravljati.

Drugi primjer: *Kad su Bunjevci iz Dalmacije doselili u Podunavlje, moralo je tamo biti pravoslavnih Srba, također doseljenih iz Dalmacije - bilo iz ranijeg vremena bilo doseljenih zajedno sa tim Bunjercima - koji su znali za označenje "Bunjevci", tako da su ga od njih saznali i ostali tadašnji stanovnici Bačke i susednog Podunavlja. Time se najbolje može objasniti, što se već 1622. godine, kao što smo videli, cela parohija tih Bunjevaca u Bačkoj označava njihovim opštim imenom "Bunjevci". A usled toga je uskoro došlo i do toga, da su i sami ovi Bunjevci stali sebe zvati tim imenom (ibid. 384, napomena 2). Koja je svrha ovakvoga objašnjavanja, nije posve jasno; valjda da se obrazloži kako je moglo doći do toga da Bunjevci sebe nisu zvali Srbima. Objašnjenje je predugačko, proizvoljno i nesuvislo, a o argumentiranosti da se i ne govori.*

Erdeljanović raspravlja i o nazivima Vlasi i Morlaci u poglavlju *Kako se mislilo o narodnosti Bunjevaca* (ibid. 316-354). Neka to bude treći primjer: *Naziv Vlah, Vlasi je, kao što su već mnogi istaknuti naučnici pokazali, najpre kod svih Slovena označavao ljude romanske narodnosti (i danas još Česi, Poljaci i Slovenci nazivaju Talijane Vlasima). Ali kod južnih Slovena počinje dosta rano naziv Vlah dobivati i značenje: nomadski stočar, stočar uopšte i pastir. Uzrok je tome nesumnjivo, što su Vlasi južnoslovenskih zemalja i*

³ Postoji skupina Hrvata u Mađarskoj koje nazivaju Racima (Baćin i Dušnok u okolici Kalače), pa i Bunjevce u okolici Budimpešte nazivaju katkada i Racima, premda je njima samima, prema vlastitim ispitivanjima, bliži naziv Bunjevci. To su očito ostaci nekadašnjeg označavanja svih stranih, slavenskih elemenata u mađarskom okruženju, a Mađari nisu uočavali razliku između tih skupina ili im ona nije bila bitna. Sve su se ove i mnoge druge regionalne i lokalne skupine u okviru Austro-Ugarske Monarhije svrstavale kao "egyéb" (ostali). Vidi o tome više u: Lakatoš 1914:54-56.

Balkanskog Poluostrva uopšte živeli nomadskim stočarskim životom. Usled toga se naziv Vlah prenosio i na ljude slovenske narodnosti koji su se bavili poglavito o stočarstvu, a kako su oni bili samo Srbi, proširio se naziv Vlasi i na sve Srbe uopšte. Na prenošenje naziva Vlasi i na Srbe - osobito u hrvatskim primorskim krajevima i zatim i po ostaloj Hrvatskoj - bez sumnje je uticalo i to što su najpre u te krajeve bili u većem broju podolazili stočari Vlasi iz srpskih zemalja, koji su bili posrbljeni, te govorili srpski a uz to su bili svi ili velika većina od njih i pravoslavne vere. Kad su posle počeli u te iste hrvatske krajeve dolaziti u većim masama i Srbi (koji su također bili velikom većinom pravoslavne vere), njih su primorci i ostalo stanovništvo po Hrvatskoj i zbog jezika i zbog vere smatrali za iste takve Vlahu, kao i one koje su ranije poznavali, pa su i njih nazivali Vlasima) (...) ne može biti ni najmanje sumnje o tome da su u istorijskim izvorima tih vekova, kako mletačkim i austriskim tako i u onima naših primorskih krajeva i Hrvatske, nazivima "Vlah" i "Vlasi" navek označavani samo Srbi i pravoslavne i katoličke vere, pa štaviše i muhamedanske (ibid. 349-350).⁴

U svojoj raspravi o naseljavanju Dalmacije i o etničkom sastavu doseljenika s područja Bosne i Hercegovine, Erdeljanović bez argumentiranih pokazatelja tvrdi da su svi oni bili pravoslavni Srbi, koji su po dolasku u hrvatsku Dalmaciju bili pokatoličeni, te da se od tog doseljenog stanovništva formirala etnička skupina Bunjevaca (ibid. 307-316, i drugdje). Ta su područja prethodno bila napušтана od domaćeg hrvatskog stanovništva i prema Erdeljanoviću proizlazi da je ukupno stanovništvo tim doseljavanjima postalo srpsko. Erdeljanović se pritom poziva na ranije izvore, ali ih čita i tumači kako to njemu odgovara, budući da su ti stari izvori razliku između stanovništva svodili samo na razliku u vjeri. Kako te svoje tvrdnje ne može potkrijepiti dokazima, u ranijim razmatranjima koja se temelje na povijesnim dokumentima još ne tvrdi da su svi doseljenici Srbi. Čak štaviše, kako sam već spominjala, govori o

⁴ Takvo izjednačavanje svih Vlahu sa Srbima bilo je rašireno u srpskoj historiografiji. Navodim podatke povjesničara Mirka Valentića o tendenciji srbizacije balkanskih Vlahu: *U povijesnoj literaturi postoji i dio istraživača koji je veoma složeno vlaško pitanje rješavao najgrubljim falsifikatima, proglašavajući sve Vlahu Srbima. Učinili su to jednostavno čitajući vlaško ime u dokumentima srpskim. U dijelu te literature Aleksa Ivić zauzima svakako najistaknutije mjesto. U predgovoru svoje knjige "Migracije Srba u Hrvatsku tokom XVI, XVII i XVIII stoleća" ističe kako je zadatak njegove knjige prikazati izvornom arhivskom gradom doseljavanje Srba u Hrvatsku i tako pridonijeti "svestranom" proučavanju tog važnog pitanja. Pretvorivši sve Vlahu u Srbe, dijeli on "seobe Srba" (!) u 6 navodno srpskih skupina. Područja doseljenja tih skupina su "turski deo Slavonije", migracije u "tursku Liku i Krbavu" (...) prelaz jednog dela tih Srba iz Like u austrijski deo Hrvatske... u Dalmaciju... u Žumberak... u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju... Budući da arhivska građa, osim rijetkih izuzetaka, daje istraživaču samo vlaško ime, A. Ivić, prepričavajući arhivske spise, jednostavno ondje gdje piše Vlah čita Srbin. Našavši u arhivskoj građi veći broj spisa o Vlasima katolicima, tj. potomcima starohrvatskih Vlahu: Bunjevci, Morlaci i drugi, on će i te Vlahu proglasiti Srbima nazivajući ih "Srbi katoličke vere" (Valentić 1992:17-18).*

Erdeljanović se u svojem izjednačavanju pojma Vlah i Srbin upravo poziva na Ivićeve "pouzdanе izvore". Obojica su pripadala istim srpskim znanstvenim krugovima, čiji su istraživači prema mnogim pokazateljima imali zadaću da dođu do sasvim određenih zaključaka, a to je već otprije iznesena teza Vuka Stefanovića Karadžića o "Srbima triju zakona". U taj njihov opći cilj uklapaju se i nastojanja da se Bunjevci prikažu Srbima katoličke vjere. Sada postaje jasnije zašto Erdeljanović izjednačava Bunjevce i Morlake u Dalmaciji.

miješanju starog stanovništva s novim, ističe da se time mogu objasniti sve razlike u etničkim osobinama, u jeziku i ukupnom životu i običajima stanovništva Dalmacije. Tu se još ne upliće u pokušaje dokazivanja da je to jedan narod različite vjeroispovijesti. U svom zaključku na kraju knjige kaže da su iseljenici iz Bosne i Hercegovine *bili ogranci tamošnjih rodova našeg naroda obiju vera*. Za njega to znači jedan (srpski) narod. Ta tvrdnja nije u skladu s njegovim ranijim navodima kako su se ti doseljenici, svi pravoslavni, pokatoličili tek po dolasku u Dalmaciju.

Našlo bi se još niz takvih kontradiktornih iskaza u njegovoj knjizi, što je odraz dvojnosti na koju sam već upozorila. Kao znanstvenik svjestan je da svoje tvrdnje mora dokumentirati, no kada tako dokumentiranu građu treba smjestiti u unaprijed utvrđen kalup, dolazi do proturječnih navoda i krive interpretacije korištenih izvora. Različito pisanje o istim pojavama u raznim poglavljima samo je potvrda o unaprijed zadanom cilju istraživanja, za koje nema argumenata pa se činjenice po potrebi izvrću. O svemu tome trebalo bi se i moglo bi se dokumentirati i argumentirati još dosta raspravljati te pratiti poglavlje po poglavlje Erdeljanovićeve knjige kako bi se pravilno i precizno utvrdio njegov postupak, premda smatram da već i naprijed navedene činjenice dovoljno razotkrivaju lice i naličje Erdeljanovićeve doprinosa istraživanju bunjevačke etnogeneze.